



XVJ. YÜZYILDA BİR TÜRK ATABEYİ: HOCA SA'DEDDİN EFENDİ



Prof. Dr. Refik TURAN



1956'da Keçiborlu/Isparta'da doğdu. 1978'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. Aynı Fakültenin Tarih Bölümünde Genel Türk Tarihi Bilim Dalında 1980'de Yüksek lisanans, 1983'de doktorasını bitirdi. 1984'te Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalına yardımcı doçent olarak geçti. 1989'da doçent 1995'de profesör öğretim üyesi olarak çalışmalarına devam eden Refik Turan evli v iki çocuk babasıdır.

Bilinen yönleriyle 2300 yıllık Türk tarihinde bazı yüzyıllar diğer Türk asırlarına göre siyaset, sosyal hayat, iktisat, bilim ve sanat yükselmesi açısından diğer zamanların fevkinde yer almaktadır. Bu müstesna yüzyıllardan birisi de XVI. Yüzyıldır. Dünya tarihi içinde "XVI.yüzyıl" denilince akla Osmanlı Devleti ile özdeşleşmiş bir zaman dilimi akla gelmektedir. Bu yüzyıl Osmanlı Devleti, içinde çok gürbüz ağaçları olan, çeşit çeşit meyve veren, renk renk çiçekleri olan, dünyanın her yanından görülebilen siyaset bahçesi hüviyetindedir. Balkanlar, Anadolu ve Kırım'dan müteşekkil Osmanlı yurduna, Doğu Anadolu, Suriye ve Mısır'ı da ilhak edip adeta Ortadoğu'nun siyaset kutbu yapan Yavuz Selim adındaki Sultanla başlayan yüzyılın dünyaca tanınan emsalsiz çehreleri oldular, hem de Osmanlı ülkesinin de simge zirveleri olarak tarihe geçtiler. Yavuz Selim'in oğlu Sultan Süleyman, "Kanuni" ve "Muhteşem" unvanlarıyla dünya evrensel şahsiyetleri arasında yerini aldı.

Büyük devlet adama olarak, Sokullu Mehmet Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Sinan Paşalar; çok yönlü denizciler olarak Barbaros Hayreddin Paşa, Turgut Reis, Piri Reis, Uluç Ali Reis, Seyid Ali Reis gibi amiraller; Fuzuli, Baki ve Mimar Sinan gibi sanat sultanları; Zembilli Ali, Ebu's Suud, Gelibolulu Ali, Selânikli Mustafa ve konu olarak aldığımız Hoca Sa'deddin söz konusu yüzyılın sönmeyen yıldızları, zamana meydarn okuyan yüce kişilikler olarak tarihe intikal ettiler. Elbette akıp giden zamana söz, davranış, buluş ve eserlerle yer alıp anlam kazandıran insanlar oldular. İnsanın hayat olarak yer almadığı milyarlarca yıllık evrenin ömrünün, bizim için değeri, sadece bir "İstanbul'un Fethi" hadisesinin kaçta kaçdır acaba?

İnsanlığa, tarihe, münhasıran Osmanlı dönemi Türk tarihine tesiri ve misyonuyla fevkalade anlam kazandıran şahsiyetlerden birisi de Hoca Sa'deddin Efendi'dir. HOCA SA'DEDDİN, Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e karşı kazandığı Çaldıran Zaferi'nden sonra İran'dan getirdiği fazıl, âlim ve sanatkârlardan biri olan Hafız Mehmed'in torunudur. Babası, Yavuz Sultan Selim'in çok sevdiği dostu, danışmanı ve nedimi Hasan Can'dır.⁽¹⁾ Hasan Can, uzun yıllar Osmanlı sarayında hizmet etmiş, sultana yakın olmuş, tarihi hâdiseleri yaşamış, ölüm döşeginde Yavuz Sultan Selim'in başucunda bulunmuş bir şahsiyettir. Sağlığında kamuoyunda büyük itibar görmüş bu seçkin kişi. Uzun yıllar yaşadıkdan sonra ölümünde Bursa'ya gömülmüştür.⁽²⁾ Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hoca Sa'deddin Efendi ailesinin İran Azeri

Türklerinden olduğunu belirtmektedir⁽³⁾.

Hoca Sa'deddin Efendi, Kanuni Sultan Süleyman devrinde İstanbul'da dünyaya geldi (H.943-M.1536). Babasının saray çevresinde olan yüksek itibarı sebebiyle daha çocukluğundan itibaren çok iyi bir tahsil gördü. Başta Sahn Müderrisi Karamanî Mehmet Efendi olmak üzere devrin ileri gelen âlimlerinden dersler aldı⁽⁴⁾. Daha sonra ise Müft'ül Enam Ebussuud Efendi'ye intisap etti. Daha yirmi yaşında iken devrin en büyük âlimlerinin arasına girdi.⁽⁵⁾ Sa'deddin Efendi'nin bundan sonraki hayatı Osmanlı Sarayında devletin en zirve noktalarında Türk ve Dünya tarihini etkileyecek gelişmelerle devam etti. Kazandığı ilim ve kültürün kendisine verdiği güç ve prestij dolayısıyla, açılan yüksek kapıların arkasında büyük itibar buldu. Hayatı, saltanat, saray, din, bilim ve siyaset arasında daima aranan birisi olarak geçti. Osmanlı Tarihi içinde sadece bir yönüyle değil, ağırlıklı dört beş yönüyle müessir oldu ve tarihe mal oldu. Türk tarihinin bu çok yönlü şahsiyetini bazı niteliklerle incelemek, günümüz devlet olgusuna katkı sağlayacak bir faaliyet olacaktır.

Babasının Osmanlı hanedanına olan hizmeti ve yakınlığı Sa'deddin Efendi'nin hızla yükselmesini sağladı. Önce 30 akçe ile İstanbul'da Murat Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edildi (H.971-M.1564). Arkasından Bursa Yıldırım Bayezid Medresesi'ne gönderildi. Bir yıl içinde 'haric' rütbesine yükseltilerek yevmiyesi 50 akçeye çıkarıldı. 1570'de Bursa Sultani Medresesi Müderrisliği payesini alan HOCA SA'DEDDİN, ertesi yıl "Sahn Müderrisliği" rütbesine terfi etti.⁽⁶⁾ Bu Osmanlı Medresesi sisteminde en yüksek ilim rütbesiydi. HOCA SA'DEDDİN bu rütbeye 36 yaşında erişmişti.

0Şehzade Hocalığı, Sultan Danışmanlığı, Hacı-i Sultanlık Ya da Atabeylik Türk hükümdarı, Türk devlet teşkilâtını ve toplumun siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel hayatını düzenleyip yönlendirmede en başta gelen; yetki bakımından diğer hiçbir yöneticiyle mukayese edilemeyen yönetim noktasıydı. Türk hükümdarlarının adları bazen kurduğu devlete isim oldu. Türk insanının hayatını mutlak surette etkileyen ve şekillendiren hükümdarın tahta çıkacağı zaman için eğitilmesi devletin en önemli görevleri arasındaydı. Dolayısıyla daha Orta Asya Türk devletlerinden itibaren hükümdar olması muhtemel hanedan üyesi adayın eğitilmesi için "ata" adında bir müessesenin varlığı Orhun Kitabeleri'nde geçmekteydi. "Yollug Tigin", "Kül Tigin'in "ata"sı olarak geçiyordu. Bu Selçuklularda teka-

1- Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çev. Prof. Dr. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara, 1992, s.137.

2- Bursalı Mehmet Tahir: Osmanlı Müellifleri, C.3, Müverrihin-i Osmaniye Faslı, Ahmet Remzi Akyürek, (Matbaa-i Amire, İstanbul H.1342-M.1928) Yeni Basım, Ankara, 2000, s.457.

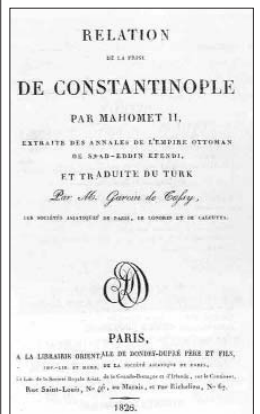
3- İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi, C.III, II.Kısım, Ankara, 1977, s.457

4- Şerafettin Turan: Hoca Sa'deddin Efendi Maddesi, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.18, İstanbul 1998, s.196

5-Ahmet Refik: Osmanlı limleri ve Sanatkârları, İstanbul 1997, s.70-71

6- Şerafettin Turan, a.g.mad., 196

Hoca Sadeddin Fransızca kitap kapağı (Seyfettin Ünlü arşivi)



- 7- Fuat Köprülü: İslâm Ansiklopedisi "Ata" maddesi, C.I, s.711 ve devamı.
 8- a.g.mad., s.715
 9- Ahmet Refik, a.g.e., s.71.
 10- Fatih'in Teşkilât Kanunnamesi, Neşreden: Abdulkadir Özcan. TD, Sayı:33, İstanbul 1982, s.31-32.
 11- Ahmet Refik, a.g.e., s.71
 12- a.g.e., s.72.
 13- Cornell H. Fleischer, Tarihçi Mustafa Ali, Osmanlı Aydın ve Bürokrati, Çev: Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.77-78.
 14- Peçevi Tarihi II (Peçevi İbrahim Efendi, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s.271
 15- Ş. Turan, a.g.mad., s.197.
 16- Uzunçarşılı, a.g.e., s.457.
 17- Uzunçarşılı, a.g.e., s. 226-227
 18- Akdes Nimet Kurat: Hoca Sa'deddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü, Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s.305-316.
 19- İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.47-48.
 20- Şerafettin Turan: İ.A., Sa'deddin Mad., s.28, A. Refik: a.g.e., s.77.
 21- Kâtip Çelebi: Fezleke, I, 83.
 22- Kâtip Çelebi: a.g.e., s.83-93; Peçevi Tarihi II, s.187.
 23- Ahmet Refik: a.g.e., s.78-79.
 24- Peçevi Tarihi II, s.272.
 25- a.g.e., s.187-188.
 26- Ahmed Refik: a.g.e., s.74.
 27- Hoca Sa'deddin'in eseri İsmet Parmaksızoğlu'nun sadeleştirilmesiyle 1979'da Kültür Bakanlığı Yayınları arasında beş cilt halinde yayımlanmıştır.
 28- Eser, Prof. Dr. Ahmet Uğur tarafından A.Ü. İlahiyat Fakültesi, İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi. S.IV, s.225-224, 1980'de neşredilmiştir.

mül etmiş şekliyle görülen "Atabeylik" müessesesinin Göktürkler dönemindeki başlangıç şekliydi. Selçuklular döneminde "Ata" ve "bey" kelimelerinin terekübünden meydana gelen bu unvan ilk olarak meşhur Selçuklu veziri Nizamu'l Mülk'e verilmişti. Selçuklu devlet sisteminde çeşitli idarî birimlere tayin edilen küçük yaştaki şehzadelerin yanına genelde askerî kaynaktan bilgili, tecrübeli ve yetenekli beylerden "atabey" tayin ediliyordu. Atabeyler idarî birimin yönetimine bazen doğrudan bazen de dolaylı katkı sağlıyorlardı. Böylece işin pratiğini ön planda tutarak geleceğin hükümdar adayı şehzadeye yönetim eğitimi verilmiş oluyordu.⁽⁷⁾

Selçuklu dönemi atabeyleri arasında hükümdarlığa kadar yükselip kendi devletini kurmuştu. "Atabeylik" müessesesi ve geleceği başta Türkiye Selçukluları olmak üzere, Harezmliler, Eyyübiler, Memlûklular, gibi Müslüman-Türk devletlerinde görüldüğü gibi İznik Bizans İmparatorluğu ve Gürcü Krallığı'nda da görülmektedir. Bu da, kurumun ne derece fonksiyonel olduğunun göstergesidir. Selçuklu döneminde alp, inanç, bilge, tuğrul tigin unvanları atabeyliğin müteradif unvanları olarak kullanılmıştır.⁽⁸⁾

Osmanlı döneminde şehzade hocalığı müessesesi, "Lala" veya "hace-i sultani" unvanları olarak devam etti. Yine sancaklarda geleceğin hükümdar namzetleri olarak bulunan hanedan üyesi şehzadelerin yanında tecrübeli, bilgili, seçkin devlet adamlarından hocalar bulunuyordu. II. Selim'in taht adayı Şehzade Murad'ın Manisa Sancağı'na tayin edildiği eş zamanda "Sahn Müderrisi" olan Hoca Sa'deddin de bilgisi ve yeteneğiyle etrafında büyük beğeni ve takdir toplamıştı. XVI. Yüzyılın bu genç, bilge kişisinin Osmanlı Sarayı tarafından, Şehzade Murad'a hoca olarak tayin edilmesi gecikmedi. Zira bu arada Şehzade Murad'ın hocası İbrahim Efendi de hayata veda etmişti (H.981-M.1573). İsminin sonuna Efendi unvanını da ekletecek olan bu olay, Hoca Sa'deddin için bir dönüm noktası oldu. Manisa Sarayı'nda bütün bilgisi ve tecrübesini Şehzade Murad'a aktarmaya çalışan, onu tahta hazırlayan Hoca Sa'deddin'in gayretleri boşuna gitmedi. 1574'te II. Selim'in ölümüyle Osmanlı Sarayı culus için kapılarını Şehzade Murad'a açtı. Artık yeni Osmanlı Sultanı III. Murad, sarayın "hace-i sultani"si ise, Hoca Sa'deddin Efendi oluyordu.⁽⁹⁾

Reis-i Ulema ve Serdar-ı Ulema

"Hace-i Sultani" veya "Muallim-i Sultani" unvanıyla Osmanlı Sarayı'na yerleşen Hoca

Sa'deddin, Padişahın en önemli danışmanıydı. Çeşitli mes'elelere yönelik devlet kararlarında, idarî tasarruflarda etkisi oldukça fazla idi. Osmanlı devlet teşkilatında Şeyhülislâm ulemanın reisi addediliyordu. Aynı paralelde Muallim-i Sultani de ulemanın serdarı kabul ediliyor, Şeyhülislâm ile eşdeğer telâkki ediliyordu. Her ikisi de protokolde itibarî olarak vezirden daha üst makamda kabul ediliyorlardı.⁽¹⁰⁾

Hoca Sa'deddin Efendi, saraydaki görevi esnasında son derece büyük itibar sahibi olmuş, âlimlerin önde geleni, dünya işlerinin de müstehşarıydı.. Namını yükseltmek için adına kasideler tertip edilir, devrin önemli eserleri ona ithaf edilirdi. Sultan II. Murad, hocasına büyük saygı ve itibar gösteriyordu. Önemli devlet işlerini, devlet adamlarının tayinlerini ona danışarak yapıyordu. Hoca Sa'deddin'in ilim ve irfandaki şöhreti yanısıra padişaha olan yakınlığı halk nazarındaki itibarını kat be kat artırıyorlardı.⁽¹¹⁾ Hoca Sa'deddin devrin deyimiyle ulemanın kutbuydu. Sa'deddin Efendi'nin irfan halkasından yetişen, onun ilim birikiminden istifade eden âlimler "Muallim-i Sultani"ye intisap etmekle öğünürlerdi. Mevlana Ali, Molla Ali, Seyid Kasım, Azmizade ve daha pek çok âlim Hoca Sa'deddin Efendi'den icazet alıp müderris olmuşlardı.⁽¹²⁾ Meşhur Osmanlı aydını ve devlet adamı Gelibolulu Mustafa Ali'ye kol kanat gerip, devlet hayatına kazandıran da yine Hoca Sa'deddin olmuştu.⁽¹³⁾

III. Murad'ın 1595 tarihindeki ölümü, Hoca Sa'deddin'in saray ve devlet kademesindeki yerini sarsmadı. Padişah olan III. Mehmed nezdinde de yerinde kaldı. Yeni Sultan "Hace-i Sultani" unvanını yine Efendi'de bıraktı.⁽¹⁴⁾ Arkasından III. Mehmed, vezirliklere ve ilmiye rütbelerine tayin edilecek kişiler için Hoca Sa'deddin ile meşveret edilmesi emrini verince mevki iyice sağlamlaştı. Sinan Paşa, Damat İbrahim Paşa gibi veziriazamlığa gelen devlet adamları bile kendilerini onunla işbirliği yapma mecburiyetinde hissettiler.⁽¹⁵⁾

Hoca Sa'deddin'in ilim ve devlet işlerinde sağladığı başarıya rağmen sarayda yaşanan iç rekabet dolayısıyla bir ara durumu sarsıldı. 10 Ay gibi kenarda kalma döneminden sonra III. Mehmed, onu bu defa en üst fetva ve ilim makamı olan Meşihat (Şeyhülislâmlık) makamına atadı. Bu makamda bir yıl sekiz ay kaldı. Hayata da bu makamda iken veda etti (H.1008-M.1599).⁽¹⁶⁾ Eyüp'te medfundur.

Siyaset ve Savaş Meydanında Hoca Sa'deddin

Hoca Sa'deddin, sarayda kitap sayfaları arasında ilmi çalışmalar yapan, kendisine sunulan dinî ve ilmi problemlere cevap veren, sade bir danuşman olarak kalmadı. Zirve dönemini yaşayan Osmanlı Devletini etkileyen içte ve dışta yaşanan siyasî olaylarda, olayların şekillenmesinde müdahil ve müessir bir şahsiyet oldu.

Biraz önce üzerinde durduğumuz, devlet adamlarının tayini konusundaki etkisinden başka dış ilişkilere de girerek bazı olaylarda ve kararlarda önemli rol oynadı. Bu doğrultuda onun dış siyasete yönelik ilk etkisi İngiltere ile olan ilişkilerde kendisini gösterdi. İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in, 1578'den itibaren İstanbul'a gönderdiği elçi ve temsilcileri, Osmanlı Devletiyle gerçekleşecek münasebetlerde en önemli aracı olarak Hoca Sa'deddin'i gördüler. 1582 ve 1593 Tarihlerinde İstanbul'a gönderilen İngiliz elçileri William Harebon ile Edward Barton, aldıkları görev icabı Osmanlı ve İngiliz devletleri arasındaki siyasî ve ticarî ilişkilerin gelişmesi için çalıştılar.⁽¹⁷⁾ Bu iki elçi, ülkelerine gönderdikleri raporlarda Hoca Sa'deddin'in kendilerine gösterdiği kolaylıktan söz ettiler. İngiltere, bu arada Osmanlı Devleti ile bir taraftan ticarî ilişkilerin gelişmesini hedeflerken, bir taraftan da denizlerde mücadele ettiği İspanya'ya karşı Osmanlı-İngiliz müşterekliği için uğraşıyordu. Hoca Sa'deddin Efendi bu siyasî mes'ele için de Padişah'a bir arz-ı hal takdim etmişti. Sonuçta İngilizlerle siyasî alanda tam bir işbirliği sağlanamasa da bir ticaret antlaşması gerçekleşmişti. Bu tarihî gelişmede Hoca Sa'deddin Efendi'nin önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır.⁽¹⁸⁾

Hoca Sa'deddin'in Osmanlı Tarihi, Genel Türk Tarihi, hatta Dünya Tarihi için de çok önemli sayılabilecek bir olayda yer alması ve mühim rol oynaması, temel Osmanlı kaynaklarının ve araştırmalarının tamamında yer aldı. Bu tarihî olay, 1596 yılında gerçekleştirilen Eğri Seferi ve Haçova Meydan Muharebesi zaferidir. Bu Sefer, Avusturya İmparatorluğu'nun Erdel ve Macaristan egemenliği üzerinde hak iddia etmesi ve bunun için bazı siyasî ve askerî faaliyetlerde bulunmasıydı. Nitekim, başlangıçta Osmanlı tabiliğine uyan Erdel yönetimi, Batori Sigismund zamanında taraf değiştirip, Avusturya egemenliğine geçmişti (1596).⁽¹⁹⁾ Bu da XVI. Yüzyıl sonunda dünya siyaset ve barış dengesini elinde tutan Osmanlı Devleti için kabul edilemez bir gelişmeydi. Bu doğrultuda Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'ye düşen yüksek seviyede gerçekleşecek askerî bir seferdi. Ancak 1576'da ölen Kanuni Sultan Süleyman'dan bu tarafa Osmanlı sultanlarının bizzat asker başın-

da sefere çıkmalarına bir ara verildiği gözlenmektedir. Bunun sebepleri, cephelerin İstanbul'dan çok uzaklarda olması, Osmanlı devlet mekanizmasının çok güzel çalışması, daha padişaha gerek olmadan hudutlara yakın olan kumandanların görevleri ifa etmeleri, son 150 yılda siyasî ve askerî alanda görülen büyük Osmanlı başarılarının getirdiği prestij, şeklinde sayılabilir. Bununla beraber her halükârda sultanların sefere katılmayışlarını bir za'fiyet olarak gören, devlet adamı, düşünür ve yazarların sayısı hiç de az değildir. Nitekim, XVI. yüzyılın bu son yıllarında padişah III. Mehmed'in askerin başında sefere çıkması gerektiği konusunda ikna edilmesi için epey çaba sarfedilmişti. Bu durum Osmanlı devlet yapısının tepesinde, henüz ana gövdeye ve uçlara sirayet etmemiş bir çürümenin başlangıç işareti olarak da telâkki edilebilir. İşte bu tarihin bu kavisli kısmında Hoca Sa'deddin Efendi'nin bilim ve din adamı olmanın yanı sıra önemli fonksiyon icra ederek büyük devlet adamları sırasına da geçtiğini görmekteyiz. Hoca Sa'deddin'in öncelikle sultanların ordunun başında sefere katılma geleneğinin ne kadar önemli olduğunu, bazı gayeler için yapılan savaşın faziletlerini III. Mehmed'e ilmi bir tarzda ifade ederek onu sefere katılma konusunda ikna etti. Nihayet Sefer 21 Haziran 1596'da İstanbul'dan hareketle başladı.⁽²⁰⁾

Avusturya Arşidükü Maximilian ile Erdel hakimi Batori Sigismund'un orduları bir arada idi. Ayrıca etraftan da yardım almışlardı. Bu bir haçlı ordusu hüviyetinde idi. Sultan II. Mehmed, bu Haçlı ordusuna karşı Vezir Ca'fer Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Veli Paşa'yı öncü kuvvet olarak göndermişti. Fakat Osmanlı öncülerini yenilmiştir. Bu da Osmanlı Otağ-ı Humayun'da son derece menfi bir tesir uyandırmıştı. Derhal Sultan'ın başkanlığında bir meşveret meclisi toplandı ve durum müzakere edildi. Devlet erkanının ekserisinin kanaati sefere devam edilmemesi gerektiği şeklindeydi. Muhtemelen Padişah'ın tehlikeye atılmaması düşünülüyordu. İşte bu noktada Hoca Sa'deddin yeniden ortaya çıktı. "Muharebeyi kabul etmeyip başka tarafa tevaccüh edilirse, bunun düşman kuvvetlerinin takibine yol açacağını, ordunun tuzağa bile düşebileceğini, ayrıca hiçbir Osmanlı padişahının mücbir sebep olmadan savaştan dönmediğini, şu anda şehit oluncaya kadar savaşmanın vazgeçilmez bir görev olduğunu" ifade etti. Sonuçta çıkan karar sefere devamı. Nihayet seferin düğüm noktası Haçova'ya varılmıştır. 26 Teşrin-i Evvel 1596'da savaş başladı.⁽²¹⁾ Osmanlı ordusunun merkezinde Sultan, Sadrazam Damat İbra-

17- Uzunçarşılı, a.g.e., s. 226-227

18- Akdes Nimet Kurat: Hoca Sa'deddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü, Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s.305-316.

19- İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.47-48.

20- Şerafettin Turan: İ.A., Sa'deddin Mad., s.28, A. Refik: a.g.e., s.77.

21- Kâtip Çelebi: Fezleke, I, 83.

- 22- Kâtip Çelebi: a.g.e., s.83-93; Peçevi Tarihi II, s.187.
 23- Ahmet Refik: a.g.e., s.78-79.
 24- Peçevi Tarihi II, s.272.
 25- a.g.e., s.187-188.
 26- Ahmed Refik: a.g.e., s.74.
 27- Hoca Sa'deddin'in eseri İsmet Parmaksızoğlu'nun sadeleştirmesiyle 1979'da Kültür Bakanlığı Yayınları arasında beş cilt halinde yayımlanmıştır.
 28- Eser, Prof. Dr. Ahmet Uğur tarafından A.Ü. İlahiyat Fakültesi, İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi. S.IV, s.225-224, 1980'de neşredilmiştir.

him paşa ve Hoca Sa'deddin bulunuyordu. Yani Hoca Sa'deddin kumanda merkezinde etkili bir noktadaydı. Savaş üç gün boyunca çok kanlı bir surette devam etti. Savaşın ikinci günü menfi bir gelişme oldu. Osmanlı ordusunun saflarından bir bölümü bozulunca, düşman ordusu hazine sandıklarına kadar gelip, bayrak dikecek kadar Otağ-ı Humayun'a yaklaştı. Bunun bir ötesi Padişah'ın dahi esir alınıp, Türk askeri gücünün beynini meflûç hale getirip, savaşı bitirmektir. Bu da Osmanlı devleti açısından sonu nereye kadar varacağı belli olmayan bir felâket demektir. Öyle ki, Osmanlı kumanda merkezi büyük bir felâketle büyük bir zafer arasında ince bir zaman ve mekân çizgisinde bulunuyordu. Alınacak saniyelik karar ve anlık uygulama Türk ordusunu ya zafere ya da hezimetle götürecekti. Savaşın soğuk yüzünü hemen karşısında gören Sultan III. Mehmed, seferin başından beri çok güvendiği ve yanından hiç ayırmadığı Hoca Sa'deddin'e döndü, "Efendi, şimdiden sonra ne çare etmek gerek?" diye sordu. Hoca Sa'deddin son derece metanetli, azimli ve iradeli bir tavırla "Cenk ahvali budur, evvelki padişahlar da böyle durumlara düşmüştür. Padişahım lâzım olan; yerinizde sabit ve berkarar olmaktır." şeklinde cevap verdi. Bundan sonra Sultan Hırka-i Saadet'i (Peygamberin Hırkası) giymiş bir vaziyette yerinde sabit kaldı. Arkasından, Padişah'ın, kendisine çok yakın olan hademe-i hassa ile savaşın ortasında akıllara durgunluk veren bir "nefs-i müdafaa" hareketine girişeceği gözlenecektir.⁽²²⁾

Baştaki sultanlarının ve yanındaki Hoca Sa'deddin'in savaşın bütün dehşetine rağmen bir santim bile kıpırdamadan, sarsılmadan durmaları otağın has görevlilerine müthiş bir motivasyon verdi. Görevliler o anda ellerinde bulunan balta, sopa, kepçe vb. malzemeyi birer silâha dönüştürüp düşmana mükabele ettiler. Haçova Savaşı'nın zafere dönüştüğü an, o andı. Bir anda galibiyete çok yaklaşmış Haçlı ordusu ummadığı bir karşı darbeye karşılaşmış, Otağ-ı Humayun'un önünden yüzgeri etmişti.⁽²³⁾ Haçlı ordusunun başarıya ramak kalan askeri teşebbüsü kısa zamanda Osmanlı zaferine dönüşmüştü.

Haçova zaferinin yankıları çok büyük olmuştu. Bir kere Orta Avrupa'da başlayacak bir Haçlı taarruzu kırılmış, Eğri kalesi fethedilmiş, Osmanlı savunma sistemi yeniden muhkem bir hale getirilmişti. Seferde ve savaşta gösterilen za'fiyetler, Osmanlı sistemindeki in-

kirazın işaretleriydi. Bununla birlikte sistem hâlâ Hoca Sa'deddin gibi kendini ayakta tutacak şahsiyetleri az da olsa yetiştirmeye devam ediyordu. Her şeye rağmen kendisini koruyordu. Ancak, Eğri Seferi ve Haçova Savaşı Osmanlı devlet sisteminin sahiplerinin devlet işleyişi ve gidişatı konusunda kendileriyle büyük bir hesaplaşmaya girme zamanının geldiğini bütün çıplaklığı ile açığa vurmuştu. Elbette zafer büyük bir tarihi başarıydı. Fakat yüz yıl sonra Viyana önlerinde yaşanacak olan felâketin ve büyük dönüşün habercisiydi. Pek çok a'raz ve za'fiyetlerle kazanılan zafer, Viyana'da yaşanan bozgunu yüz yıl geciktirmişti denilebilir. Eğer tarihten ders alma, geçmiş değerlendirme gibi, Haçova Savaşı gerektiği şekilde tahlil edilebilseydi, 1683 yılında yaşanan ağır mağlûbiyet olmayabilirdi, kanaatindeyiz.

Tarihi zaferin, Osmanlı Devleti, Osmanlı Sultanı ve nihayet başından sonuna sefere damgasını vuran Hoca Sa'deddin'e büyük itibar sağladığı muhakkaktır. Müverrih Peçevi, Hoca Sa'deddin için "Eğri'de yapılan savaşta hizmetleri tasvir edilemeyecek kadar büyük ve yazılamayacak kadar çoktur. Nitekim kendisi, babası rahmetli Hasan Can'ın Sultan Selim'in ölümündeki hizmetlerini anlatmıştır. Kendisinin yalnız Eğri'deki hizmetlerinin bile babasınınkinden yüzlerce defa üstün olduğuna şüphe yoktur. Onun faziletlerini yazabilmek, benim gibi kalemle kâğıt karalayanların gücünün dışındadır" demektedir.⁽²⁴⁾

Hoca Sa'deddin'in Haçova Savaşı'ndaki fonksiyonu yabancıların nazarından da kaçmamıştır. Savaşın sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda da şöhreti yayılmıştı. Avusturyalı bir ressam, Hoca Sa'deddin'in savaşta icra ettiği görevi bir tablo ile tasvir etmişti. Resimde at üzerinde endişeli bir surette duran Padişah'a karşı Hoca Sa'deddin, iki eli dua vaziyetinde durmaktadır. Tablonun altında "Hoca Efendi'nin duası kabul oldu" mahiyetinde bir açıklama bulunmaktadır.⁽²⁵⁾

Hoca Sa'deddin'in içerde ve dışarıda kazandığı bu yüksek itibar, saray erkanından bazılarının kıskançlık ve hasedini çekecektir. Hatta Sultan'a etki eden bu grup, onun devlet işlerinden el etek çekmesine sebep olacaklardır. Fakat Sultan III. Mehmed, bu mümtaz şahsiyetin itibarını iade etmekte gecikmedi. İlmiye teşkilâtının en yüksek mertebesi olan Şeyhülislâmlığa yükseltti. Hayatının sonuna kadar bu makamda kaldı.

Müverrih Hoca Sa'deddin

Hoca Sa'deddin devrin kaynaklarına göre

Eyüp Belediyesinde düzenlenen Hoca Sa'deddin'in anma toplantısını duyuran afiş (Eyüp Belediye Arşivinden)

**EYÜPSULTAN
BELEDİYESİ**

**"ŞEYH'ÜL-İSLÂM
HOCA SAADEDDİN
EFENDİ"**

ANMA TOPLANTISI

Konuşmacılar :
Prof. Cahid BALTACI
Tarihçi, Yazar
Mustafa MÜFTÜOĞLU

YER : EYÜP DİYANET SİTESİ
Konferans Salonu
SAAT : 15.00
TARİH : 20.10.1995 / Cuma

Türkçe, Arapça ve Farsça'ya vakıf, dini kültürü yüksek bir bilim adamıdır. Görevi gereği çok güçlü fetvalar çıkarmıştır. Çağdaşları kendisini Ebussuud ayarında tutmuşlardır.⁽²⁶⁾ Hoca Sa'deddin standart bir hükümdar hocası ve fetva üreten bir şeyhülislâm olarak kalmamıştır. Onu tarih içindeki siyasî fonksiyonunun yanı sıra, tarih yazan bir müverrih olarak da görmekteyiz. Ona bu alanda şöhret kazandıran en önemli eseri "Tacu't-Tevarih"tir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Yavuz Sultan Selim döneminin sonuna kadar olan tarihî hadiseleri anlatmaktadır. Ağdalı bir dille yazılan eserde devrin devlet adamları ve sanatkarlarına dair de bilgiler verilmektedir. Ayrıca Hoca Sa'deddin eserinde istifade ettiği tarih kaynaklarından da ayrıntılı denilebilecek derecede bahsetmiştir.⁽²⁷⁾ Tacu't-Tevarih, o zamana kadar yazılan Türk tarih eserlerinin hepsinin önüne geçmiştir. Kitaba ait çok sayıda zeyl yazıldığı gibi, yabancı dile çok erken yıllarda tercüme edilen eserler arasındadır.

Müellifin babası Hasan Can'ın verdiği bilgilere dayanarak yazdığı Selimname adında bir eseri bulunmaktadır. On iki hikâyeden oluşan kitap, Yavuz Sultan Selim'e ait menkıbelerden oluşmaktadır.⁽²⁸⁾

Hoca Sa'deddin'in bu telif eserlerinden başka tercüme eserleri de bulunmaktadır. Bunlar; Kuşeyri'nin Er-Risale'si, Şettannufi'nin Behçet'ül Esrar'ı, Muslihiddin-i Lari'nin Mir'atu'l-Edvar'ı, Uşi'nin Maturidiye akaidine dair El-Amali'sidir.

Yazma halindeki bu eserler çeşitli kütüphanelerde mahfuz halde bulunmaktadır.

Tarihe Damgasını Vuran Kimlik: Hoca Sa'deddin.

Hoca Sa'deddin, Türk tarihinde bir zaman yıldızı olarak parlayan, XVI. Yüzyılın üçte ikisinde ömür sürmüş, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed gibi dört hükümdar dönemini yaşayarak idrak etmiş bir şahsiyettir. Onun Osmanlı tarihine intikali şehzade hocalığı ve Sarayda Hâce-i Sultani'lik görevine yükselmesiyle olmuştur. Dinî ve dünyevî ilimlerde çok iyi yetiştiği aşikârdır. Bunun yanı sıra siyaset, hukuk, ticaret ve askerlik bilgisine de bihakkın vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. O sarayda sultanın her daim danışmanlığını yaparken, İngiltere gibi güçlü bir devletle yapılan ticaret anlaşmasında yer almıştır. Yakın olduğu sultanlar başta sadrazam tayinleri Hoca Sa'deddin'e danışmışlardır.

Üstelik Hoca Sa'deddin'in bu yüksek etkisi Osmanlı sarayında hanım sultanların devlet idaresindeki müessiriyetlerinin görüldüğü bir dönemde gerçekleşmiştir.

Hoca Sa'deddin Türk tarihine damgasını Eğri Seferi ve Haçova Savaşı sırasında vurmuştur. Onun seferin başından sonuna gösterdiği geniş görüş ufku, metaneti, iradesi, savaşı idare eden iradeye doğrudan yansımıştır. O bu savaşta çok yetenekli bir kurmay rolü oynamıştır. Haklı prestij ve şöhretini bu sefer ve zafer sırasında kazanmıştır. Hoca Sa'deddin hakkında bazı devrin müellifleri ve yazarları tarafından, makama ve mevkiye ve paraya olan düşkünlüğünden dem vurmaktadır. Hoca Sa'deddin Eğri Seferine giderken humma gibi kötü bir hastalığa yakalanmış, seferin başından sonuna kadar bu hastalığı çekmiş, savaş sırasında ölümle burun buruna gelmiş, bir an bile cesaretini kaybetmemiş, kendisini adeta vatanı ve toplumuyla bütünleştirdiğini herkese göstermiştir. Hayatında bu derece yüksek değerleri yaşayan ve tezahür ettiren bir şahsiyetinin "bir takım dünya değerlerine aşırı bir şekilde bağlıydı demek" çok basit bir isnat değerlendirmesinden öte bir şey değildir. Hoca Sa'deddin'in ilim adamlığı ve yazarlığından daha çok tarih içinde değer bulan siyaset adamlığına daha çok yer verdik. Zira onun olağan şahsiyetine göre asıl orijinal olan bu yönü idi.

Hoca Sa'deddin, ilmin sadece tek bir branş çerçevesinde kalmayan çeşitli branş kantonlarına açılan ve başarılı olan, bilimi sultanın şahsında pratiğe uygulayıp, devlete hayatiyet kazandıran birisiydi. Tarih yazan olduğu kadar tarih yapan bir şahsiyetti. Tıpkı bir müzik korosunda birkaç enstrümanı hakkıyla çalan sanatkar gibi ilim alanında birkaç ana branşı hakkıyla hazmetmiş bilge bir atabeydi.

Hoca Sa'deddin'in Saçlı Abdülkadir Mescidi haziresi içindeki kabri (Fotoğraf: Eyüp Bediye Arşivinden)

